

Το σπίτι του Ροδάκη στην Αίγινα

Τάσης Παπαϊωάννου - 09/08/2019

Η ιστορία του σπιτιού του Ροδάκη στην Αίγινα μοιάζει τελικά με μυθιστόρημα. Χτίστηκε από τον ίδιο το 1884 σε μια όμορφη πλαγιά του Μεσαγρού. Ο πρώτος που το πρόσεξε, ήταν ο σπουδαίος Γερμανός αρχαιολόγος Adolf Furtwangler, ανασκαφέας του ναού της Αφαίας. Μετά, ο Δημήτρης Πικιώνης το μελέτησε και το αποτύπωσε, ενώ αργότερα οι δύο φίλοι, Τζούλιο Καίμη και Klaus Vrieslander, το έκαναν ευρύτερα γνωστό με την έκδοση του βιβλίου τους το 1934. Ένα σπίτι που έκτοτε ύμνησαν ποιητές, αρχιτέκτονες, καλλιτέχνες. Γιατί δεν είναι μόνο ο τρόπος που είναι σοφά χτισμένο, η αρμονική σχέση του με το φυσικό τοπίο ή τα μοναδικά γλυπτά που το συντρόφευαν, αλλά αυτό το βαθύτερο και ουσιώδες που εκφράζει και συμβολίζει. Ένα σπουδαίο δίδαγμα για κάθε αρχιτέκτονα, ιδίως στις μέρες μας.

Κάθομαι αντίκρυ του και το παρατηρώ. Ο κύριος μακρόστενος όγκος του κόντρα στις υψομετρικές καμπύλες του εδάφους, και στη συνέχειά του, στο ψηλότερο σημείο, το πατητήρι να δεσπάζει, ενώ μία χαμηλότερη πτέρυγα στέκει εγκάρσια και δημιουργεί ένα καθαρό Γ, οργανώνοντας με σαφήνεια τον χώρο της αυλής που βλέπει στον νοτιά. Δεξιότερα, ένα μικρότερο κυβιστικό κτίσμα, το φουρνόσπιτο, κλείνει τη σύνθεση ορίζοντας τη γωνία ενός νοητού τετραγώνου. Από πίσω, κολλητά οι στάβλοι, που τους προσεγγίζεις από ανεξάρτητη είσοδο καθώς ανηφορίζεις την πλαγιά. Πίσω μου και λίγο μακρύτερα βρίσκεται ο περιστεριώνας,

ενώ μπροστά μου, χαμηλά, ο κύκλος που διαγράφει πάνω στο χώμα το πηγάδι.

Σήμερα το αντιλαμβανόμαστε ως ενιαίο σύνολο. Όμως, αυτό που βλέπουμε είναι προϊόν προσθετικής διαδικασίας, όπως τόσο συχνά συμβαίνει στη λαϊκή αρχιτεκτονική, αφού εδώ η ανάγκη είναι αυτή που καθοδηγεί το χτίσιμο, ανάλογα με τον χρόνο που περνά και τις αλλαγές που επιφέρει στη ζωή της οικογένειας. Το σπίτι χτίστηκε σε διαφορετικές φάσεις. Πρώτα, το 1884, ο κύριος όγκος που ακολουθεί πιστά την τυπολογία των αιγινήτικων σπιτιών, στη συνέχεια προστέθηκε η χαμηλότερη πτέρυγα και οι στάβλοι, και τελευταίο, το 1891, το πατητήρι με τις νεοκλασικές επιρροές στην περίτεχνη λιθοδομή του.

Το πρωτοεπισκέφθηκα στο τέλος της δεκαετίας του 1970. Ζούσε και κατοικούσε εκεί η κόρη του Ροδάκη, μια μαυροφορεμένη γριά, δύστροπη και κακορίζικη. Κι έστεκαν πάνω στις τέσσερις βάσεις τους ακόμη τα αγάλματα που το κοσμούσαν. Το γουρούνι, το ρολόι, το φίδι και ο αετός¹, που λέγεται ότι συμβόλιζαν την τύχη, τον χρόνο, τη γνώση και τη δύναμη. Υπήρχε ακόμη, εκεί δίπλα, και μία από τις δύο πάπες που βρίσκονταν κάποτε ψηλά, στις δύο γωνίες του πατητηριού.

Σήμερα έχουν απομείνει μόνον οι δύο αγριωπές ολόγλυφες μορφές των μυστακοφόρων ανδρών, ως «εξαίσια ακρωτήρια»², στις γωνίες του δώματος να αγναντεύουν μακριά, «σα με μυστικό βλέμμα»³, τις πλαγιές του Μεσαγρού. Πάνω σ' αυτές τις μορφές «αποτυπώνονται με υπέροχο τρόπο οι λαϊκές δοξασίες, οι θρύλοι και τα «ξόρκια» που έρχονται από πολύ βαθιά μέσα από τη λαϊκή παράδοση»⁴.

Σπίτι Ροδάκη, αρχείο Δ. Πικιώνη ANA Μουσείο Μπενάκη

Τα δύο ανθρώπινα κεφάλια, αρχείο Τ. Παπαϊωάννου

Ο Ροδάκης έλεγε ότι αυτά τα αγάλματα ήταν το στήριγμα του σπιτιού του που το προστάτευαν, και πως αν έφευγαν, τότε το σπίτι θα κατέρρευε. Λες να 'ναι μια προφητεία του που επαληθεύεται; Γιατί τις τελευταίες δεκαετίες το σπίτι σιγά σιγά καταρρέει. Απροστάτευτο, δίχως τύχη, έρημο μέσα στον αδυσώπητο χρόνο, αδύναμο να αντιπαλέψει τα στοιχεία της φύσης, κυρίως, όμως, χωρίς τη γνώση των ανθρώπων του καιρού μας!

Ανίκανοι και αδαείς να συνειδητοποιήσουμε το έγκλημα που κάνουμε, αφήνοντας αυτό το αριστούργημα της λαϊκής παραδοσιακής αρχιτεκτονικής μας στη μοίρα του.

Ήδη από το 1956 ο Σεφέρης προειδοποιούσε: «Πόσα χρόνια θα μπορέσει να ζήσει αυτό το σπίτι; 5 ή 10; Και το παράξενο είναι που τώρα, μια επιγραφή στην αποβάθρα συνιστά στον ταξιδιώτη να επισκεφτεί το σπίτι του Ροδάκη. Στα παλιά τουλάχιστο το χαλνούσαν, αλλά δεν το ήξερε σχεδόν κανείς»⁵.

Πολύ σύντομα το φουρνόσπιτο και ο περιστεριώνας θα είναι ένας σωρός από πέτρες, ενώ ήδη έχει καταρρεύσει και η στέγη του κυρίως σπιτιού, καταστρέφοντας και το εσωτερικό του. Η ανάγλυφη βάρκα πάνω από την πόρτα κατέπεσε, το χαρακτηριστικό εικονοστάσι δεν υπάρχει πια, και τώρα κινδυνεύει και το ξύλινο πατάρι.

Μαζί με το νερό της βροχής που ρημάζει στέγη και πέτρινους τοίχους, κάποιοι επισκέπτες βανδαλίζουν το σπίτι, αφαιρώντας από πάνω του ό,τι έχει απομείνει, σαν όρνεα που κατατρώνουν το άψυχο σώμα του. Οι βλάβες που έχει υποστεί είναι πλέον μη αναστρέψιμες. Βλέπεις «οι πέτρες είναι σιωπηλοί δάσκαλοι, αφήνουν άφωνο εκείνον που τις παρατηρεί, κι ό,τι καλύτερο διδάσκουν δεν ανακοινώνεται» έγραφε στοχαστικά ο Γκέτε⁶. Γιατί ίσως δεν ακούσαμε, δεν καταλάβαμε ποτέ τη διδαχή των πετρών. Ο Ροδάκης δεν ήταν απλώς ένας χτίστης και αγρότης· ήταν ο Θεόφιλος της λαϊκής μας αρχιτεκτονικής και γλυπτικής. Ας έχουμε τουλάχιστον κατά νου τα σοφά του λόγια, που χάραξε πάνω στην έγχρωμη τσιμεντοκονία του πατητηριού:

**Καλήτερα ο Ανθρωπος
Ναήτου κρία πέτρα
Παρά που έχη στόχαξη
Κε φρόνησης κε Μέτρα
Εμαθα να ζο (;)**

ΑΧ 1891 ΒΑΧ

Πότε σ' αυτή τη χώρα θα σκύψουμε με το ίδιο ενδιαφέρον που δείχνουμε για την κλασική αρχαιότητα, στην παραδοσιακή, αλλά και στη σύγχρονη αρχιτεκτονική μας κληρονομιά;

Πότε θα καταλάβουμε πως μόνον «οι Αμφιπόλεις» δεν θα μας σώσουν, αν δεν πατήσουμε σταθερά στο σημερινό έδαφος, αν δεν αντικρίσουμε για μια φορά αληθινά το δικό μας πρόσωπο στον καθρέφτη; Όποιο κι αν είναι αυτό! Πώς θα κάνουμε το επόμενο βήμα στο αύριο, αν δεν ξέρουμε ούτε ποιο είμαστε ούτε πού πάμε;

Το πατητήρι 1956-57, αρχείο Δ. Σάρρου

Το 2011 έγινε από τη Σχολή μας -στο πλαίσιο του μαθήματος του 8ου εξαμήνου της Οικοδομικής- μία συστηματική και ακριβής αποτύπωση του σπιτιού στην κατάσταση που βρισκόταν τότε. Ήταν μια προσπάθεια να καταγραφεί, έστω και σε σχέδια, αυτό που σε λίγο -ήταν βέβαιο- δεν θα υπήρχε πλέον.

Δεκαπέντε φοιτητές και φοιτήτριες μαζί με τους καθηγητές τους, επί τρεις μέρες, μέτρησαν, φωτογράφησαν, αποτύπωσαν σπιθαμή με σπιθαμή κάθε πέτρα, κάθε τοίχο, κάθε ξύλινο δοκάρι. Άγγιξαν με τα χέρια τους τις πέτρες που λάξεψε και έχτισε με τόση αγάπη και μαστοριά ο Ροδάκης στις μέρες του.

Ανακάλυψαν κρυφά του σημεία, άγνωστες μέχρι τότε λεπτομέρειες και κατασκευές, όπως τη μικρή εγχάρακτη γοργόνα που αποκαλύφθηκε ανέλπιστα κάτω από το παχύ στρώμα του σοβά, τα πάμπολλα χρώματα και τα διακοσμητικά μοτίβα δίπλα και πάνω από το τζάκι, αλλά και την ευρηματική εκμετάλλευση των ομβρίων της στέγης τού κυρίως σπιτιού, τα οποία ο Ροδάκης τα διοχέτευε μέσα στο πατητήρι για να το καθαρίζει, όταν οι περιστάσεις το απαιτούσαν.

Κι ήταν αυτά τα σχέδια ένας ελάχιστος φόρος τιμής για εκείνον τον απλό χωρικό, που μας κληροδότησε αυτόν τον θησαυρό και που όπως αποδείχτηκε δεν ήμασταν άξιοι να τον προστατεύσουμε και να τον κρατήσουμε ανέπαφο.

Οι στίχοι στο πατητήρι-2011, αρχείο Τ. Παπαϊωάννου

Αλλά γιατί τα λέω όλα αυτά; Έχουν καμιά σημασία σε μια χώρα που στενάζει και θυσιάζεται στον βωμό των Μνημονίων; Που οι λέξεις που συντροφεύουν καθημερινά πια τη ζωή μας είναι οικονομική ανάπτυξη, ανακεφαλαιοποίηση, φόροι, προϋπολογισμοί; Λέξη για την τέχνη, την αρχιτεκτονική, τον πολιτισμό!

Στρέφω το βλέμμα μου δεξιά στο νέο σπίτι που χτίστηκε στο γειτονικό οικόπεδο και πιστοποιεί και εκφράζει περίτρανα το κυρίαρχο γούστο και τις αξίες της εποχής μας. Με την ψηλή μάντρα και τις στρογγυλές μπάλεσ-φωτιστικά να το περιτριγυρίζουν, αποκρουστικό μέσα στην ασχήμια του. Και ακριβώς από κάτω, το ερειπωμένο σπίτι του Ροδάκη, να στέκει στο τοπίο σαν όμορφο δροσερό λουλούδι που έχει φυτρώσει πάνω στο έδαφος, όπως θα έλεγε ο Άρης Κωνσταντινίδης. Έτσι, που να νομίζεις πως ήτανε χτισμένο εκεί από πάντα.

Το σπίτι του Ροδάκη, που τόσοι και τόσοι έχουν υμνήσει στο παρελθόν, ένα σπουδαίο μάθημα αρχιτεκτονικής, ένα ανεκτίμητο μάθημα ζωής, ιδίως στους δύσκολους καιρούς που περνάμε, πρόκειται ολοκληρωτικά να καταστραφεί!

Από τότε μέχρι και σήμερα, η μοίρα αυτού του υπέροχου παραδοσιακού κτίσματος έμελλε να ακολουθεί την ιστορία της νεότερης Ελλάδας. Πάνω στις πέτρες που με τόση φροντίδα και αγάπη σμίλευε και άρμοζε ο Ροδάκης, σήμερα θαρρείς πως αποτυπώνονται όλα τα δεινά που μας στοιχειώνουν ως κοινωνία. Η αδιαφορία, η εγκατάλειψη, η ασύγγνωστη άγνοιά μας. Τι κι αν κρίθηκε διατηρητέο, τι κι αν κάποιοι Αιγινήτες χρόνια τώρα εκλιπαρούν για τη σωτηρία του. Ακολουθεί κι αυτό το τραγικό τέλος που επιφυλάξαμε σε τόσα άλλα μνημεία στον τόπο μας.

Δεκαετίες τώρα ρήμαζε, παρατημένο και απροστάτευτο στα στοιχειά της φύσης. Η ίδια η Φύση το διεκδικούσε πάλι πίσω, μιας και εμείς σταθήκαμε ανίκανοι να το διαφυλάξουμε και να το αναδείξουμε, ως είχαμε ιερή υποχρέωση. Και σαν να μην έφτανε αυτό, πριν λίγους μήνες φτάσαμε στη βεβήλωση και στον εκχυδαϊσμό. Ρίξαμε πάνω του, στα μουλωχτά, νύχτα, σαν σε αυθαίρετο, μια άθλια μπετονένια πλάκα με απερίγραπτα «skylights», σαν την οριστική του ταφόπλακα! Και λέω «ρίξαμε», γιατί όλοι μας είμαστε κατά κάποιον τρόπο συνυπεύθυνοι στο έγκλημα.

Βλέπετε, πρώτα αφαιρέθηκαν οι δύο σκυθρωποί μυστακοφόροι, οι φύλακες άγγελοι του σπιτιού στα δύο ακροδώματα, που με βλέμμα αυστηρό, χρόνια τώρα, επόπτευαν την περιοχή, και έτσι βρήκαν την ευκαιρία οι αδίστακτοι «συντηρητές» του, ανενόχλητοι πια να το κακοποιήσουν. Μια καταστροφή ασυγχώρητη, που φανερώνει όχι μόνον πλήρη άγνοια, αλλά και υπέρμετρη αλαζονεία και κομπασμό. Μια αλαζονεία χαρακτηριστική της εποχής μας, όπου νομίζουμε πως τάχατες έχουμε το δικαίωμα να μεταχειριζόμαστε κατά το δοκούν ό,τι μας έχει παραδοθεί από τις προηγούμενες γενιές. Τι κομπορρημοσύνη πρέπει να 'χει κάποιος, ώστε να βανδαλίζει μ' αυτόν τον χοντροκομμένο τρόπο αυτό το μοναδικό αρχιτεκτόνημα, σαν να πρόκειται για ένα οποιοδήποτε αυθαίρετο.

Σεβασμός της παράδοσης, της ενεργού παράδοσης, προϋποθέτει πριν απ' όλα κατανόηση και γνώση. Επίγνωση, μ' άλλα λόγια, της ανεκτίμητης αξίας αυτού που μας έχει παραδοθεί. Και η αξία αυτή -ευτυχώς- δεν αποτιμάται σε χρήμα, σε κάτι υλικό και εφήμερο, αλλά τουναντίον σε κάτι άυλο και πιθανόν αιώνιο. Γιατί, όπως αναφέρει ο Μπόρχες: «...είμαστε φτιαγμένοι για την τέχνη, είμαστε φτιαγμένοι για τη μνήμη, για την ποίηση, αλλά μπορεί και να 'μαστε φτιαγμένοι για τη λήθη. Κι ωστόσο, κάτι μένει πάντα, κι αυτό το κάτι είναι η Ιστορία ή η Ποίηση, που δεν διαφέρουν βασικά».

Τι να την κάνουμε τη διατήρηση ενός παραδοσιακού κτίσματος, αν δεν έχουμε συνειδητοποιήσει τους λόγους για τους οποίους είναι επιβεβλημένη η διατήρηση αυτή; Πώς να εξηγήσει το ταπεινό και σπουδαίο κτίσμα του Μεσαγρού, σε ανίδεους και ανιστόρητους, ότι αυτό που στοχαστικά μας σιγοψιθυρίζει, σαν απόηχο μιας άλλης εποχής, είναι κυρίως το μέτρο; Αυτή την έννοια που γεννήθηκε σε τούτο τον τόπο πριν από χιλιετίες και φτεροκοπά ακόμη ανάμεσα σε βράχια, λιόδεντρα και σκληροτράχηλους θάμνους. Το μέτρο που το χάσαμε σε κάθε έκφανση της σύγχρονης ζωής μας.

Τα υπέροχα ανθρωπογενή τοπία που μας κληροδοτήθηκαν είμαστε ανίκανοι, κατά πώς φαίνεται, να τα προστατεύσουμε. Η θεώρηση πλέον του τόπου ως εικόνας προς κατανάλωση έχει προ πολλού κατισχύσει.

Συζητάμε ολημερίς για το οικονομικό χρέος, αλλά φαίνεται πως έχουμε λησμονήσει για τα καλά ένα άλλο ΧΡΕΟΣ, πιο σημαντικό, πιο ουσιώδες και πιο καιρίο. Το χρέος μας απέναντι στην ιστορική μνήμη τούτης της χώρας ή ό,τι έχει απομείνει απ' αυτήν. Όλα πια μετριούνται με τη χρηματική τους αξία.

Εκποιήσαμε και συνεχίζουμε να εκποιούμε ανερυθρίαστα ό,τι πιο σημαντικό είχαμε, αυτό που ως κόρη οφθαλμού έπρεπε πάση θυσία να διαφυλάξουμε. Τον πολιτισμό μας!

Απολέσαμε την αυτογνωσία μας. Αλήθεια, την είχαμε ποτέ; Είμαστε κάτι άλλο, ρευστό, απροσδιόριστο, χωρίς ραχοκοκαλιά. Κάποιος φαίνεται μας την τσάκισε για τα καλά στο παρελθόν. Κι από κοντά και η αρχιτεκτονική μας. Τι να μας πει το ερείπιο του Ροδάκη στην Αίγινα; Τι να διηγηθούν τα απομεινάρια των πέτρινων προαιώνιων τοίχων σε ώτα μη ακούντων; Εμείς συνεχίζουμε να χτίζουμε φτηνές απομιμήσεις ξένων προτύπων. Μια αρχιτεκτονική α-σχημη και ασπόνδυλη. Μια φούσκα, ένα τίποτα!

Το σπίτι το 2011, αρχείο Τ. Παπαϊωάννου

Ο αγρότης χτίστης

Ο Αλέξανδρος Ροδάκης, ένας απλός αγρότης και χτίστης, γεννήθηκε στην Αίγινα το 1854(;) , έζησε ολόκληρη τη ζωή του στον οικισμό του Μεσαγρού και πέθανε λίγο μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο.

Πρώτος ο Γερμανός αρχαιολόγος Αντολφ Φουρτβένγκλερ (Adolf Furtwängler, 1853-1907) ήταν αυτός που ανακάλυψε το «σπίτι με τα αγάλματα», κατά τη διάρκεια των ανασκαφών του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου στον Ναό Αφαιάς, το 1901. Κατάλαβε την τεράστια αρχιτεκτονική αξία του, το μελέτησε και έστειλε φωτογραφίες στο Μόναχο, κάνοντάς το γνωστό στην επιστημονική κοινότητα της εποχής του.

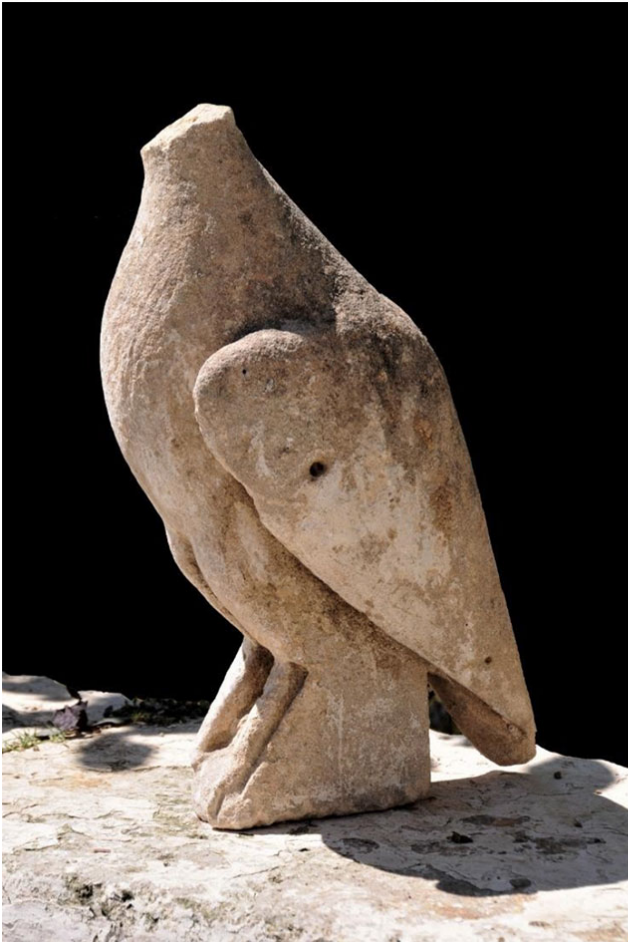
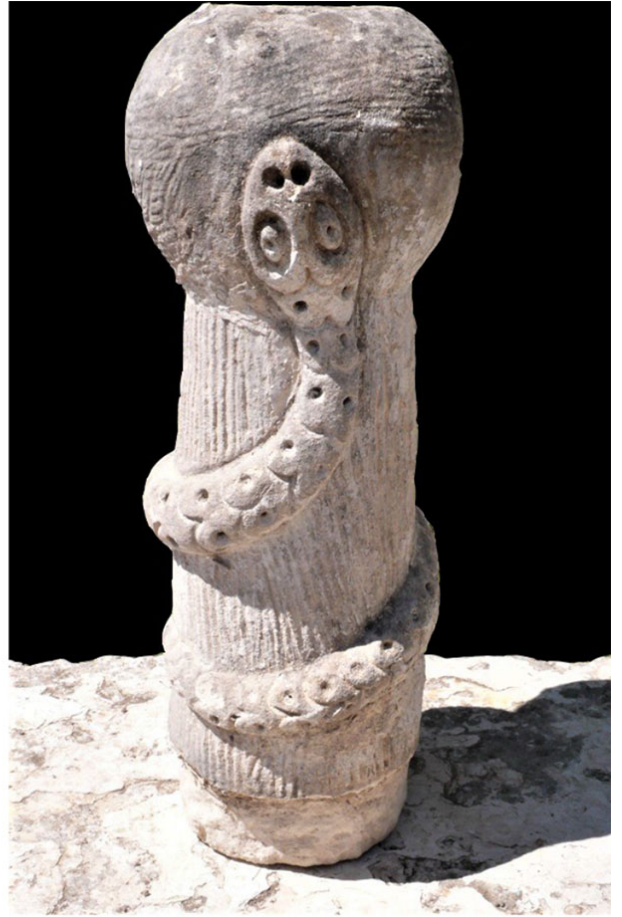
Στην Ελλάδα έγινε ευρύτερα γνωστό από τον αρχιτέκτονα-καθηγητή Δημήτρη Πικιώνη, ο οποίος ήταν ο πρώτος Έλληνας που το μελέτησε διεξοδικά και έκανε τα πρώτα σχέδια αποτύπωσης του σπιτιού, γύρω στο 1912(;). Μάλιστα «κάλεσε τον Ροδάκη στην Αθήνα για να τον βάνει να δουλέψει και για να μπορέσει έτσι να τον γνωρίσει και ως γλύπτη, στους Ευρωπαίους. Μα κηρύχτηκε ο πόλεμος, κι ο Αλέκος ο Ροδάκης ξαναγύρισε στον Μεσαγρό και εκεί πέθανε σε λίγο», όπως αναφέρει στο περιοδικό «Φραγκέλιο» (1928), ο εκδότης του, Νίκος Βέλμος.

Με προτροπή του Πικιώνη, οι Klaus Vrieslander και Τζούλιο Καΐμη το επισκέπτονται και εκδίδουν τον Αύγουστο του 1934 το γνωστό βιβλιαράκι «Η τέχνη του Λαού - Το σπίτι του Ροδάκη στην Αίγινα», που αποτελεί και την πρώτη ολοκληρωμένη γραπτή μαρτυρία του σπιτιού, μαζί με τα σχέδια του Πικιώνη και μια σειρά φωτογραφιών.

Αργότερα το επισκέπτονται πολλοί, ανάμεσά τους ο Γ. Σεφέρης, ο αρχιτέκτων Γ. Κανδύλης (ο οποίος δημοσίευσε και δύο συνομιλίες του με τον Ροδάκη), ο αρχιτέκτων Δ. Βασιλειάδης που μελέτησε διεξοδικά την παραδοσιακή αρχιτεκτονική τής Αίγινας, ενώ η δεύτερη αποτύπωση του σπιτιού γίνεται το 1956, από τους φοιτητές Αρχιτεκτονικής τότε, Ι. Κοντογιάννη και Δ. Σάρρο.

Το 1997 το βιβλίο επανεκδίδεται με προλογικό σημείωμα του Άρη Κωνσταντινίδη, εισαγωγή του Δημήτρη Φιλιππίδη και επιμέλεια του Μισέλ Φάις.

Τα τελευταία χρόνια, το επισκέπτονται οι σπουδαστές της Σχολής Αρχιτεκτόνων του ΕΜΠ στο πλαίσιο του μαθήματός τους «Εισαγωγή στην Αρχιτεκτονική Σύθεση» και της εκπαιδευτικής εκδρομής που κάνουν κάθε χρόνο στην Αίγινα.

Τα γλυπτά: Το γουρούνι, το φίδι, ο αετός(;) , η πάπα, 2011, αρχείο Τ. Παπαϊωάννου

Εισαγωγική εικόνα: Το σπίτι του Ροδάκη στην Αίγινα, λαδοπαστέλ

Σημειώσεις

¹ Τα αγάλματα βρέθηκαν τυχαία πριν από λίγα χρόνια, από τον Αιγινήτη εκπαιδευτικό Νεκτάριο Κουκούλη, μισοχωμένα στο κατώι κάτω από το ξύλινο πατάρι, και σήμερα βρίσκονται στην κατοχή των ιδιοκτητών του σπιτιού.

² Δ. Βασιλειάδης, «Η λαϊκή αρχιτεκτονική της Αίγινας», Περιοδικό Λαογραφία ΙΣΤ'-ΙΖ', Τεύχος Α' 1957-58, σελ. 484.

³ Klaus Vrieslander - Τζούλιο Καΐμη, «Το σπίτι του Ροδάκη στην Αίγινα», Αθήνα, 1934.

⁴ Τάσης Παπαϊωάννου, «Η αρχιτεκτονική και η πόλη», εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2008, σελ. 58

⁵ Γιώργος Σεφέρης, «Μέρες Ζ' 1956-1960», εκδ. Ικαρος, Αθήνα 1996, σελ. 26-27.

⁶ Γκέτε, «Επιλογή από τα Maximen und Reflexionen», εκδ. Στιγμή, σειρά Στοχασμοί, σελ. 67.

Το παρόν κείμενο δημοσιεύτηκε σε δύο άρθρα στην Εφημερίδα των Συντακτών (9-10/1/2016 και 18/4/2017).